261 din görevlisinin bulunduğu belirtilmekte ve isimleri kaydedilmektedir. Bunlardan on ikisi Batum Camii'nde ve müftülükte, on dördü ilçe müftülüklerinde, 245'i köy camilerinde ve Kur'an kurslarında görev yapmaktadır. Görevlilerin yirmi yedisi kadındır. Acara'nın 400 civarındaki köylerinin yarısında henüz cami yoktur. Tiflis yönetimi kâğıt üzerinde de olsa Acaristan'da müslümanların ve Batum'da müftülüğün varlığını tanımamakta, müslümanları Acaristan'daki küçük bir dinî azınlık olarak göstermektedir.

Gayri müslim Gürcüler ve kilise mensupları, Osmanlılar'ın Gürcüler'i bölerek yönetmek için Acarlar'ı zorla müslümanlaştırdıklarını, Acaralı beylere birtakım imtiyazlar sağladıklarını, İslâmiyet'i kabul etmeyenleri cezalandırdıklarını ve bölgeden sürdüklerini iddia ederler. Gürcü tarihçi Z. Chichinadze bunu iddia edenlerin başında gelir. Gayri müslim Gürcüler'in edebiyatı, şiiri, efsaneleri, sanatları ve tarihleri bu konuyla ilgili asılsız rivayetler ve masallarla doludur. Acara halkının İslâm kimliği bu çevreleri hep rahatsız etmiştir. İslâmiyet'i kabul eden Acara ahalisine ve Osmanlılar'a karşı bir nefret söylemi geliştiren gayri müslim Gürcüler müslüman Acaralılar'ı Gürcü / Kartveli saymazlar, Acara'ya Satatreti / Türkeli, Acaralılar'a da Tatari / Türkler (Tatarebi) diyerek dışlarlar. Yine gayri müslim Gürcüler'e göre bir müslüman, Gürcü / Kartveli olamaz, Kartveli olması için Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemesi ve Gürcüce konuşması şarttır. Buna karşılık "hıristiyan Gürcü" anlamına geldiği için Acaralı müslümanlar da Kartveli olduklarını kabul etmez, Kartveli kelimesini "gayri müslim" anlamında kullanırlar. Kendilerini "çveneburi / bizimkiler" veya "müslüman Acarlar, Acaralı müslümanlar" şeklinde tanımlarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Furkan Akderin), İstanbul 2007, s. 6, 540; *Kızıl Acaristan Salnâmesi*, Batum 1338 (1922), s. 24-25; Mehmed Akif İsmetzâde, *Türkiye'de Gürcü Köyleri*, İstanbul 1311; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi: 1451-1590*, Ankara 1993, s. 18; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983, I, 27-31; Fahrettin Çiloğlu, *Gürcistan Tarihi*, İstanbul 1993, s. 75, 108; Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpınar – Ahmet Mutu), İstanbul 1995, s. 93, 127; B. Niko – C. Simon, *Gürcistan Tarihi* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 76, 225-230; D. M. Lang, *Gürcüler: Eski Halklar ve Ülkeler* (nşr. Neşenur Domaniç), İstanbul 1997, s. 65, 81; P. J. Magnarella, *Bir Köyün Serüveni: Türkiye'deki Gürcü Köylüler Arasında Gelenek, Göç ve Değişim* (trc. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 1997; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 347, 372; Haydar Çakmak, *1989'dan Günümüze Gürcistan*, Trabzon 1998, s. 48; Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara 2001; I. Jaiani, *Berçka Mektupları* (trc. Fahrettin Çiloğlu), İstanbul 2002; Metin Tekin, *Asırlık Yazımız*, İstanbul 2004, s. 10-17, 63-69; İsmailzade Hacı Rızvan, *Gürcistan'da İslâm Âbideleri*, Tiflis 2010; Kâmil Ağacan, *Güney Kafkasya*, Ankara 2011, s. 77, 101, 234; Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul 2012, s. 19-23; N. Komahidze, *Mamuli*, sy. 3, İstanbul 1997, s. 13-16; Şuşana Putkuradze, *Çveneburebis Kartuli (Acara Gürcücesi)*, Batumi 1993; a.mlf., "Muhacir Gürcüler" (trc. Fevzi Çelebi), *Çveneburi: Kültürel Dergi*, sy. 27, İstanbul 1998, s. 9-20; M. Sioridze, "Birinci Dünya Savaşı'nda Maçaheli Bölgesi", *a.e.*, sy. 39 (2001), s. 8; Sefa Sekin – Rahşan Tekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", *Kafkasya*, I/2, İstanbul 2006, s. 32; Kasım Hızlı, "93 Harbi'nden Kalan Bir Damla Gözyaşı", *Yedikıta*, sy. 73 (2014), s. 50-52; Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 839.

 SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂDÂB-ı MUÂŞERET

(آداب معاشرت)

Terbiye, nezaket ve görgü kuralları anlamında ahlâk terimi.

İyi tutum ve davranışlarla bunları kazandıran bilgi için kullanılan **edeb**in çoğulu **âdâb** ile "barış içinde yaşama, birbiriyle uzlaşma" anlamındaki **muâşere**den (**muâşeret**) gelen **âdâb-ı muâşeret** (**âdâbü'l-muâşere**) genellikle bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını güçlendirici medenî ve ahlâkî davranışları, nezaket ve görgü kurallarını ifade eder. Bu tabire klasik İslâm kaynaklarında rastlanmakla birlikte Osmanlılar'da Batılılaşma dönemine girilmesi sürecinde terkibin kullanımının yoğunluk kazandığı görülür. Bunun sebebi Batı kültüründe nezaket kurallarının şehir ve şehirli olmakla, dolayısıyla medenîlikle ilişkilendirilmesidir. Arapça'da "medenî" ve "medeniyet" kelimeleri "şehir" anlamındaki "medîne"den türemiştir. Fransızca "civilité" Latince'deki "civitas" (şehir) kökünden gelir. Fransızca "politesse" de Yunanca'daki "polis" (şehir) kelimesine dayanır. Buna göre Arapça'da ve Batı dillerinde nezaketle âdâb-ı muâşeret kavramları şehirle ilişkili görülmüş olup bunlar herkesin paylaştığı alanlardaki davranışlara, görgü kurallarına işaret eder; bu kurallar kişilerin karmaşık sosyal ağlarla birbirine ve devlete bağlı olduğu şehir hayatını düzenler (Davetian, s. 9).

Kur'ân-ı Kerîm'de aile bireylerinin, akraba ve komşuların bir arada yaşamanın gerektirdiği hak ve sorumluluklara riayet etmelerini, uyumlu, geçimli ve güler yüzlü olmalarını öğütleyen, kaba, kırıcı söz ve davranışlardan sakındıran birçok âyet vardır (meselâ bk. el-Bakara 2/262-263; en-Nisâ 4/19, 114; el-İsrâ 17/23, 26, 28, 36-37; Lokmân 31/14-19; el-Hucurât 49/1-4, 9-13). Hadis mecmualarının "Kitâbü'l-Edeb", "Kitâbü'l-Birr", "Kitâbü'l-Câmi'", "Kitâbü Hüsni'l-hulk" gibi başlıklar taşıyan bölümlerinde âdâb-ı muâşereti ilgilendiren hadisler yer alır. Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın hiçbir zaman kırıcı davranmadığını belirttikten sonra, "Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır" dediğini ifade eder (Buhârî, "Edeb", 39). Davranışlarındaki incelik ve yumuşaklıkla bilinen Hz. Peygamber, ilgili hadislerinin çoğunda güzel ahlâk tabirini "iyi huylu ve nazik olma, herkesle hoş geçinme" anlamında kullanmıştır (Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḫlḳ" md.). Kezâ gerek âyetlerde gerekse hadislerde sıklıkla geçen ma'rûf kavramı da toplumun kültürü içinde öteden beri bilinen, beğenilip uygulanan davranış tarzlarını ifade eder (bk. **EMİR bi'l-MA'RÛF NEHİY ani'l-MÜNKER**).

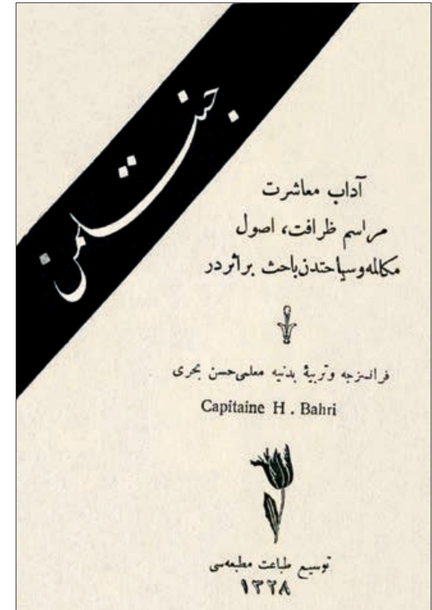
İbnü'l-Mukaffa'ın (ö. 142/759) *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü'ṣ-ṣaġīr* adlı eserlerinden başlamak üzere İslâm kültüründe oluşan zengin âdâb ve hikmet literatüründe, Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'i, Gazzâlî'nin *İḥyâʾü ʿulûmi'd-dîn*'i gibi sistemli ahlâk kitaplarının ülfet, muhabbet, dostluk vb. konulara dair bölümlerinde âdâb-ı muâşerete dair bilgiler ve öğütler geniş yer tutar. *İḥyâʾ*nın buna dair bölümü "Çeşitli İnsan Sınıflarıyla İlgili Ülfet, Uhuvvet, Arkadaşlık ve Muâşeretin Âdâbı" başlığını taşır. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin ferdî, ailevî ve içtimaî ahlâka dair bölümlerden oluşan *Aḫlâḳ-ı Nâṣırî* adlı eserinde, büyük ölçüde aynı planı izleyen sonraki ahlâk kitaplarında âdâb-ı muâşeret ve toplumsal yaşayışa ait kısımlar da yer alır. Bu kitaplarda yeme içme, ziyaret, komşuluk, konuşma, seyahat gibi gündelik hayatla ilgili güzel davranışlara ahlâkî davranışlar denmektedir (Meriç, s. 15). Osmanlı döneminde yazılmış en önemli ahlâk kitabı olarak bilinen Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si, nazik davranışı güzel ahlâk çerçevesinde ele alan en gelişmiş örneklerden biridir. *Nasîhatnâme*, *Siyâsetnâme*, *Kābûsnâme*, *Âyinnâme* gibi başlıklar taşıyan eserlerle "edeb", "âdâb" başlıklı kitaplarda ise toplulukta ve aile hayatında uyulması gereken kurallar konu edilir (bk. **EDEP**).

Bedr-i Dilşâd'ın *Muradnâme*'si, Ali b. Hüseyin el-Amâsî'nin *Tarîku'l-edeb*'i

(Tâcü'l-edeb) XV. yüzyılda Osmanlı ülkesinde yazılan ilk muâşeret kitapları arasındadır. Şair Revânî'nin *İşretnâme*'si eğlence meclislerinde, Âlî Mustafa Efendi'nin *Mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis*'i seçkinlerin bulunduğu ortamlarda nasıl davranılacağını anlatır. Bu son eserde folklordan siyasete kadar toplum yapısını ilgilendiren meseleler, dönemin toplum yaşayışı ve düşüncesi üzerinde durulur (Şeker, I [1983], s. 152). Kâtib Çelebi, XVII. yüzyılın ilk yarısındaki ilmî hayat ve dinî düşünce hakkında kaleme aldığı *Mîzânü'l-hak* adlı eserinde âdâb-ı muâşeretin konusu olan tokalaşma ve selâmlaşma gibi uygulamalara dair görüşlerini de yazmış, *Risâle-i Garîbe* başlıklı anonim bir eserde de çevrede gözlemlenen edebe aykırı davranışlar ele alınıp eleştirilmiştir (*XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*, s. 7). Fransız tarihçi ve gazetecisi J.-H. Abdolonyme Ubicini, Şarklılar'ın ve özellikle Osmanlılar'ın teşrifata ve görgü kurallarına önem verdiklerini, Osmanlı saray kütüphanesinde bulunan ahlâkla ilgili 216 eserden yaklaşık otuzunun âdâb-ı muâşeretten bahsettiğini kaydeder (*Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, s. 177). Bu eserlerde gelenek ve görenekler, giyim, oturup kalkma, yemek yeme, büyüklere ve arkadaşlara karşı muamele, selâmlaşma, konuşma âdâbı gibi konular işlenir.

Norbert Elias, 1939'da yayımladığı bir çalışmasında Avrupa'da davranış biçimlerindeki değişim sürecini medenîleşme diye nitelemiştir. Elias'ın tesbitine göre Erasmus'un 1530'da basılan *De Civilitate Morum Puerilium* (çocuklar için görgü kuralları) adlı kitabıyla birlikte saray ve çevresine ait görgü kuralları genel anlamda şehir hayatını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Vücudun belli organlarını ve işlevlerini gizleme, kamuya açık yerlerde uygun davranma ve nezaket ölçülerine uyma yönündeki baskı bu devirde giderek yoğunlaşmış, modern dönemde ise bireylerde gelişen öz disiplin ve sosyal endişe, kişileri umumi ortamlarda davranışını kontrol etmeye her zamankinden daha fazla zorlamıştır. Osmanlılar'da eskiden beri ahlâk ve âdâb kurallarıyla zengin bir muâşeret kültürü bulunmakla birlikte özellikle Batılılaşma'nın görüldüğü şehir çevrelerinde âdâb-ı muâşeretin kısmen ahlâktan bağımsız davranışlar için kullanılması ve âdâb-ı muâşeret başlığıyla kitaplar yayımlanması XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar.

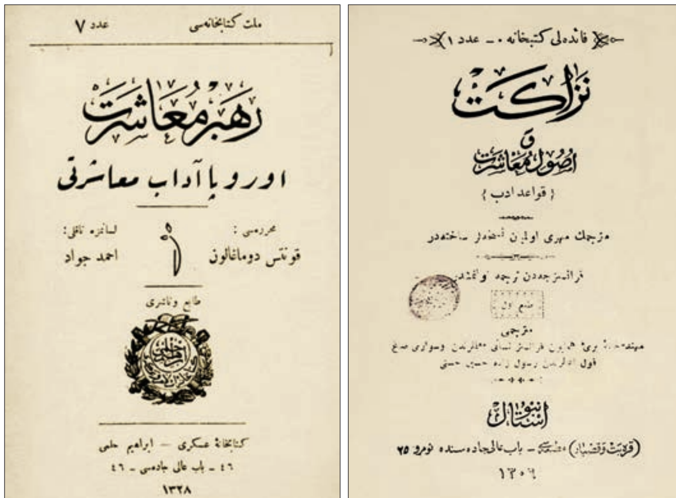
XIX. yüzyıl öncesinde âdâb-ı muâşeretle ilgili eserler genellikle yüksek zümreye yönelikti. Toplumda ise görgü kuralları daha ziyade aile ve sosyal çevreden öğrenilirdi. Saray Başmâbeyincisi Lutfi Simâvî, *Teşrîfât ve Âdâb-ı Muâşeret* adlı kitabında bu durumu şöyle anlatır: "Her memleketin kendine mahsus usûl ve merâsim-i teşrîfâtiyyesi vardır. Bunlar kitaplarda bulunmaz, mektebi de yoktur. Bu dekāyıka kesb-i ıttılâ etmek tecrübeye, dikkate ve bilmediğini bilenlerden öğrenmeye mütevakkıftır." XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayın faaliyetlerinin artması, ulaşım ve haberleşme imkânlarının gelişmesi, devlet merkezli eğitimin yaygınlaşması vb. gelişmeler Osmanlı toplumunun hayat tarzında giderek hızlanan bir değişim başlatmıştır. Bunun sonucunda Osmanlılar'da âdâb-ı muâşeret konulu eserlere ilginin arttığı görülür. Medenî dünyaya dahil olmak için Avrupa âdâb-ı muâşeretine uygun davranmanın gerektiğini düşünen bazı Osmanlı aydınları, âdâb-ı muâşeret başlığı altında bir dizi tercüme ve telif kitap yayımlamış, selâmlaşma, yeme içme

Centilmen adlı kitabın iç kapağı

ve sofra âdâbı yanında salon, sokak, yolculuk ve ziyaret âdâbı gibi davranış biçimleri bu kitapların konusunu teşkil etmiştir. Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yâhut Alafranga* adlı eseri, Lutfi Simâvî'nin *Teşrîfât ve Âdâb-ı Muâşeret*'i ve Hasan Bahri'nin *Centilmen*'i dönemin en kapsamlı muâşeret kitaplarındandır. Bunların önemli bir kısmı Fransızca'dan tercüme edilmiş, telif kitapların bir kısmı da Fransızca görgü literatürü esas alınarak yazılmıştır. Zira dönemin nezaket ve çağdaşlık standartları önemli ölçüde Fransızlar tarafından belirleniyordu. Nitekim aynı dönemde Amerika ve Avrupa'daki pek çok ülkede basılan görgü kitaplarının büyük çoğunluğu da Fransızca'dan çevrilmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında genellikle tercümeler serbest yapılıyordu. Dolayısıyla bazı âdâb-ı muâşeret kitaplarının Fransızca'dan çevrilmiş olması onların tamamen alafranga hayatı konu edindiği anlamına gelmez. Meselâ Resulzâde Hüseyin Hüsnü'nün Fransızca'dan çevirdiği *Nezaket ve Usûl-i Muâşeret: Kavâid-i Âdâb*'ı ile (1889) Çençenzâde Hakkı Antakyalı'nın Arapça ve Farsça'dan yaptığı tercümelerden oluşan *Zarafet* (1890) pek çok açıdan benzerlik taşır; her iki kitapta da âdâb-ı muâşeretin dinî ve geleneksel kurallarla tanıtıldığı görülür. Bu sebeple Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatürü,

Nezâket ve *Rehber-i Muâşeret*'in kapak sayfaları

Avrupa davranış literatürüyle olan yakınlığına rağmen Osmanlılar'a özgü kurallar çerçevesinde şekillenmiş, âdâb-ı muâşeretin tanımı, referansları ve Avrupa âdâb-ı muâşeretinin benimsenmesi hususunda farklı görüşlere sahip bir Osmanlı davranış literatürü ortaya çıkmış, gelenekte bir ahlâk meselesi olan âdâb-ı muâşeret daha dünyevî bir boyuta taşınmıştır.

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa'ya gidecek kişiler için yazdığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yâhut Alafranga* adlı kitabında âdâb-ı muâşereti, Fransızca'da "savoir vivre" olarak tabir edildiğini söylediği "günlük hayatın pratik bilgisi" diye tanımlamaktadır. Ona göre her milletin kendine has bir yaşayışı, bir de Fransızca'da "savoir vivre cosmopolite" diye ifade edilen muâşeret-i beyne'l-milel vardır. Bunlar da genelde birbirine benzer. Böylece Ahmed Midhat bir bakıma Avrupa âdâb-ı muâşeretini uluslar arasında geçerli bir muâşeret saymıştır. Müellifi belirtilmeden yayımlanan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* adlı eserde, "Bugün usûl ve âdâb-ı muâşeret âlem-i medeniyyette öyle kavâid-i mazbûta tahtına alınmıştır ki milel-i mütemeddine bir tek millet gibi birbirlerine müşâbehet kesbetmektedirler. Hatta aksâ-yı Şark'ta külliyen müfrez bir millet olan Japonya dahi inkılâb-ı âhirinden beri sür'at-i fevkalâde ile Avrupa âdât ve etvârını kabul ve tatbik etmiştir" ifadeleriyle medenî devletlerin muâşereti Avrupa âdâb-ı muâşereti olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yayımlanan âdâb-ı muâşeret kitaplarının birçoğu Osmanlı toplumundan ziyade Avrupa'ya gidecek ya da farklı ortamlarda Avrupalılar'la bulunacak olan zümreler için kaleme alınmıştır. Bu kitapların bazılarında Avrupaî hayat tarzının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasından duyulan endişe de dile getirilir. Comtesse de Magallon'un Ahmed Cevad tarafından Fransızca'dan tercüme edilerek *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti* adıyla yayımlanan kitabının "ifâde-i nâşir" kısmında İbrâhim Hilmi şöyle der: "Bu kitap bence pek mühimdir. Bununla beraber bu eseri neşretmekle, 'Garb muâşeretini terbiyemize dahil ederek siz de böyle olun' demek istemiyorum. Yalnız onların âdâb-ı muâşeretini öğreniniz de ihtilât ettiğiniz zaman yabancı kalmayarak kendinizi sevdiriniz."

Aynı dönemde çok yönlü bir değişim ve dönüşümün göstergesi olarak ortaya çıkan Osmanlı âdâb-ı muâşeret literatüründe Doğu ile Batı, ahlâk ile medenî davranış arasında kendine özgü, seçmeci bir muâşeret tanımı ve anlayışı elde edilmeye çalışılmıştır. Bu literatür II. Meşrutiyet'le birlikte belirli bir yöne doğru evrilmiş, Cumhuriyet'le birlikte siyasî irade tarafından tesbit edilen resmî bir misyonun ifadesi olarak devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde âdâb-ı muâşeret kitabı yazanlardan Saffetî Ziya, Cahid Sâhir, Vâsıf Necdet ve Abdullah Cevdet'e göre âdâb-ı muâşeret genelde "Avrupaî hayat tarzı" anlamına gelmekte, bu yeni hayat tarzının toplumun her kesimince benimsenmesi istenmektedir. Bu anlayışa göre modern âdâb-ı muâşeret sınırlı bir zümre için geçerli olmadığı gibi uygulama alanı da salon, balo, sahne oyunları vb. ortamlardan ibaret değildir. Uygar toplumda gündelik hayatın her safhası, her olayı göz önünde bulundurularak nasıl hareket edilmesi gerektiği el birliğiyle kararlaştırılıp düzenlenmiştir (Safvetî Ziya, s. 213).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara 2010, s. 9; Âlî Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis* (haz. Mehmet Şeker), Ankara 1997, s. 152; Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak* (haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 2008, s. 107-111; *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe* (haz. Hayati Develi), İstanbul 2001, s. 7; J.-H. A. Ubicini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı* (trc. Cemal Aydın), İstanbul 1998, s. 177; Ahmed Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yâhut Alafranga,* İstanbul 1312, s. 2-13; *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret,* İstanbul 1327, s. 3; Comtesse de Magallon, *Rehber-i Muâşeret: Avrupa Âdâb-ı Muâşereti* (trc. Ahmed Cevad), İstanbul 1328, İbrahim Hilmi'nin "İfade-i Nâşir: Yaşamayı Bilmek" başlıklı yazısı, s. 3-6; Lutfi Simâvî, *Teşrîfât ve Âdâb-ı Muâşeret,* İstanbul 1329, s. 11; Safvetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri,* İstanbul 1927, s. 213; Abdullah Cevdet, *Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi,* İstanbul 1927, s. 2-20; M. Zeki Duman, *Kur'ân-ı Kerîm'de Adâb-ı Muaşeret,* İstanbul 1991; N. Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners and State Formation and Civilization,* Oxford 1994, s. XII; Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Âdâb-ı Muâşeret,* İstanbul 2000, s. 15; B. Davetian, *Civility: A Cultural History,* Toronto 2009, s. 3-15; Fatma Tunç Yaşar, *The Predicaments of Alla Franca: Visions of Proper Behavior in Late Ottoman Etiquette Literature* (doktora tezi, 2012), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-30; a.mlf., "Geç Dönem Osmanlı Âdâb-ı Muâşeret Literatürü", *Toplumsal Tarih,* sy. 231, İstanbul 2013, s. 52-59; Mehmet Şeker, "Tarihimizde Sosyal Yaşayışa Dair Bazı Kaynaklara Bakış ve Mevâ'idü'n-Nefâis", *DÜİFD,* I (1983), s. 149-158; Selçuk Esenbel, "Uygarlık Süreci: Kavram Açısından Bir Mukayese", *Toplum ve Bilim,* sy. 84, İstanbul 2000, s. 18-36; Ahmet Altay, "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies,* VI/3 (2011), s. 1803-1806; Mustafa Çağrıcı, "Edep", *DİA,* X, 412-414.

FATMA TUNÇ YAŞAR

ÂDEH

(آده)

Muhammed Mevlûd b. Ahmed Fâl b. Muhammezin Fâl el-Mûsevî el-Ya'kūbî eş-Şinkītî el-Mûrîtânî (1844-1905)

Moritanyalı Mâlikî fakihi.

Moritanya'nın güneybatısında Trârze vilâyeti sınırları içindeki sahrada doğdu. Fıkıh öğretimi, fetva ve kazâ alanında tanınmış bir aileye mensuptur. Âdeh (Adde, Âdd) lakabıyla anılır. Bedevî bir çevrede nisbeten kültürlü bir ortamda Kur'an ilimleri, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tasavvuf öğrenimi görerek yetişti. Başta babası Kadı Ahmed Fâl olmak üzere Muhammed Fâl b. Metâlî et-Tenduğî, amcasının oğlu Muhammed Muhtâr b. Habîbullah el-Ya'kūbî, Muhammed Ali b. Sîdî b. Saîd el-Hîlebî gibi âlimlerden ders aldı. Anne tarafından dedesi Muhammed Mevlûd b. Nâhî'nin hac ziyareti dönüşünde getirdiği kitapların yanı sıra babası ile birlikte Mağrib'e yaptıkları seyahat sırasında temin ettikleri kitaplarla zengin bir kütüphane oluşturdu. Ya'kūbîler ailesinin kurduğu medresenin önemli âlimlerindendi. Muhammed Emîn b. Ebbûh el-Ya'kūbî, Muhammed b. Muhyiddin b. Ebbûh, Muhammed Hıdır b. Habîbullah el-Ya'kūbî, Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, Habîb b. Zâid et-Tenduğî ve Ebü'l-Meâlî b. Muhammed Emin el-Ya'kūbî gibi âlimler yetiştirdi. Kendi çevresinde halkın gündelik hayatta ihtiyaç duyduğu çeşitli alanlarda nesir ve nazım, bir kısmı risâle hacminde olmak üzere yetmiş civarında eser telif etti. Mezarı Trârze vilâyetinde Arş adlı yerdedir (Muhtâr Vüld Hâmid, s. 156).

Eserleri. 1. *Kefâfü'l-mübtedî fî fenneyi'l-ʿibâdât ve't-teʿabbüd* (nşr. Muhammed Osman b. Muhyiddin, Cidde 1406/1986; nşr. Ahmed Sâlik b. Muhammed Emîn b. Ebbûh, I-II, Nuakşot 1429/2008, bizzat müellifin şerhi ve fıkha dair diğer önemli eseri *Şükrü'n-niʿme bi-neşri'r-raḥme* ile birlikte *Kefâfü'l-mübtedî ve raḥmetü rabbî bi-şerḥayhimâ* adıyla). Mâlikî fıkhına dair 3763 beyitlik bir eserdir. Müellif, fıkıh sahasındaki bu en önemli çalışmasında, genel fıkıh kitaplarında yer aldığı halde Şinkīt bölgesinin ihtiyaçlarıyla ilgili görmediği bazı meselelere yer vermemiştir. Çok sayıda Mâlikî müellifine atıfta bulunduğu eserinde bölgedeki temel fıkıh metinlerinin başında gelen, planını kendi eserinde uyguladığı *el-Muḫtaṣar*'ın müellifi Halîl b. İshak el-Cündî'nin mutemet